політична ідеологія

Ідеологічні партії і партії-ФПГ

Олександр Швирков,
кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
Сумського державного університету

Тема статті — перспективи так званих ідеологічних партій (соціалістичних, комуністичних, ліберальних тощо). Робиться спроба показати, що в найближчому майбутньому вони будуть витіснені з політичної арени партіями, які є політичним продовженням фінансово-промислових груп (партіями-ФПГ), що, у свою чергу, призведе до суттєвих змін правил політичної боротьби.

Ідеологічні партії існують вже понад сто років. За цей час суспільство вже звикло до них і стало сприймати їх як щось цілком зрозуміле. Однак в останні кілька десятиліть можна спостерігати, як ідеологічні партії поступово, але неухильно залишають політичну сцену. Правда, їхні ідеологи (а то й рядові члени) схильні сприймати це явище як щось тимчасове, як якусь аномалію. Вони вважають, що рано чи пізно все повернеться „на круги своя", навіть більше — ідеологічний характер їхніх партій лишається для них предметом неабиякої гордості. А партії, організовані на кшталт груп інтересів, вони сприймають як щось протиприродне, навіть прямо називають їх фінансово-промисловими групами і критикують їх за брак чіткої ідеології, популізм, пристосовництво тощо. Та чи насправді партії — продовження ФПГ є чортиком, що вистрибнув з табакерки? І чи насправді ідеологічні партії ослабли лише тимчасово?

На мою думку, нині спостерігається перехід до нової форми партійної організації (а можливо, й старої, тільки добре забутої), і саме партії-ФПГ їх уособлюють. Що ж стосується ідеологічних партій, то вони як такі незабаром мають повністю зникнути (або існуватимуть як малочисельні організації маргіналів).

Спробую коротко аргументувати цю тезу.

Спочатку про ідеологічні партії. Як відомо, найбільш екстремістські з них, насамперед — фашистські, повністю себе дискредитували. Якщо не трапиться якихось катастрофічних подій, то жодна з фашистських партій не матиме надії на успіх у будь-якій великій і розвиненій країні.

(Зауважу, що йдеться саме про партії, а не релігійні рухи, насамперед фундаменталістські). Далі — комуністичні партії. В останні десять – двадцять років спостерігається їх поступове старіння (разом зі старінням їх електорату), з кожними виборами відсотки голосів, що віддаються за них, зменшуються. Це пояснюється, насамперед, тим негативним історичним шлейфом, що тягнеться за комуністами, а також жорсткістю ідеології, яка аж ніяк не відповідає сучасним реаліям і, скоріше, відлякує від неї, а не приваблює людей. Соціалістичні й соціал-демократичні партії. Для них багато в чому характерні ті ж проблеми, що й для комуністичних партій (насамперед, старіння електорату). Їх ідеологія базується на так званому демократичному соціалізмі, який можна охарактеризувати так: і нашим, і вашим. Демократичний соціалізм прагне помирити всіх з усіма. Слід зазначити, і це вже не раз говорилося, що ліві партії помітно „поправішали". Що ж стосується ліберальних партій, то вони помітно „полівішали", відмовившись від жорсткого сповідування ідеології вільного ринку тощо.

Отже, що ж бачимо? Деякі партії, які вважаються ідеологічними (насамперед, комуністичного типу), неухильно втрачають голоси виборців, інші „правішають" або „лівішають", втрачаючи ідеологічну своєрідність і чіткість. Однак як можна стверджувати, що якась партія – партія ідеологічна, якщо її ідеології не притаманна своєрідність і чіткість?

З формальної точки зору, на користь того, що ці зміни є наслідком цілком об'єктивних процесів і відбивають якусь цілком конкретну тенденцію, а не випадкові відхилення, свідчить, насамперед, однотипність і масовий характер цих змін.

Що стосується змістового боку справи, то можна навести такі міркування.

Події, що відбулися у XX столітті, наочно показали, що дотримання жорсткої ідеології (носіями і „двигунами" якої майже завжди були партії), як правило, призводить до політичного й/або економічного краху. Ймовірно, у першу чергу це пов'язано зі стрибкоподібним ускладненням суспільства, що відбувалося в останні 100 - 150 років. Найважливішу роль у всьому цьому відіграв технічний прогрес.

Світ багатогранний, події, що відбуваються в ньому, дуже часто непередбачувані. Людське суспільство — так само. Воно не може бути вичерпно описане однією теорією. Про це говорив ще К. Поппер [1], подібної думки дотримувався і Ф. А. Хайєк [3], і багато інших сучасних філософів. Суворе дотримання однієї ідеології призводить до послаблення здатності суспільства до адаптації, а отже й виживання. Причому йдеться не тільки про тоталітарні ідеології (фашистську, комуністичну), але й про ідеології на кшталт ліберальної чи лібертаріанської. Ідеології брутально розтинали світ, будучи продовженням недосконалих і досить грубих політичних і соціологічних теорій. Якийсь час світ міг терпіти їх носіїв – партії, вони навіть були корисними – насамперед для того, щоб „перетягнути"

політична ідеологія

суспільство з однієї фази розвитку в іншу. Але тепер вони безнадійно застаріли і тому просто приречені на вимирання.

Однак є ще одна причина, з якої ідеологічні партії типу соціалістичних і соціал-демократичних відходять у минуле. Полягає вона ось у чому. Самі по собі ідеології цих партій не погані й не гарні, точніше, якісь ідеї, їх складові за їх реалізації навіть можуть принести благо для певної частини суспільства (іноді й досить значної). Однак реалізація цих ідей у скільки-небудь серйозних масштабах сьогодні не реальна, тому що у цих партій немає для цього достатніх ресурсів. А партійна ідеологія без ресурсів для її реалізації – це просто повітряний замок. Під ресурсами в цьому випадку слід розуміти не лише гроші та інші матеріальні цінності, а й кадри. Як уже говорилося, кадри таких партій старіють, багато перспективних членів відходять від активної діяльності. Приблизно така ж ситуація складається і з проблемою олігархізації соціалістичних партій. Часто чую: от якби змінити верхівку, справи б пішли. Однак те, що верхівка не змінюється, аж ніяк не випадковість, не нещасливий збіг обставин, а закономірність, цілком однозначний симптом.

Можна скільки завгодно посилатися на „дурість" народу, який не розуміє своїх вигод від впровадження певної ідеології в життя, на те, що її **не дають** зреалізувати, на „несправедливість" тощо – нічого від цього не зміниться. Такі нарікання, скоріше, засвідчать інфантильне налаштування психіки їх суб'єктів. І справа тут знову ж не в якійсь випадковості, не в несприятливому розташуванні зірок, а в тому, що така ситуація обумовлена цілком об'єктивними причинами. Навіть у тому випадку, якщо вона організована якимись недоброзичливцями. Адже недоброзичливці теж **цілком об'єктивні**, а політична боротьба точиться не між абстракціями, а між цілком конкретними людьми, які керуються цими абстракціями. Резюмувати це коротке міркування можна так: якщо інструмент (тобто партія) перестає виконувати те, задля чого його створили, через природне зношення і моральне старіння, то його викидають. І яким би він не був дорогим своїм власникам, зберігати його, не замінюючи новим, означає прирікати себе на невдачу.

Зараз часто говорять про кризу лівого руху. Одним із симптомів його називають брак єдиної концепції, теорії, яка б дозволила оновити соціалістичну ідеологію. І знову ж, брак теорії сприймається як щось тимчасове, навіть випадкове. Однак і це цілком закономірне явище. У XIX столітті аналіз тогочасних реалій спонукав якихось людей до створення якихось теорій, які й породили соціалістичний рух, що змінив світ. Ці теорії зробили свою справу. Тепер же світ інший. Тепер потрібні нові теорії. І вони вже не можуть бути соціалістичними (так само, як і ліберальними). Старі теорії, що застосовуються в нових умовах, швидше все заплутають, аніж прояснять.

На мою думку, нинішня ситуація з політичними партіями є наслідком підвищення політичної культури, я б навіть сказав — сукупного рівня

Олександр Швирков

IQ політикуму і народу. Тільки дуже інтелектуально нерозвинені люди можуть увірувати, що одна якась ідея раз і назавжди врятує світ (згадаймо хоча б хрестові походи). І якщо люди у масі своїй більше „не ведуться" на обіцянки абстрактного світлого завтра, то це більше свідчить про їхнє дорослішання, ніж про те, що вони втратили „орієнтири". У цьому контексті навіть успіхи політичного популізму можна розглядати як позитивний момент, оскільки віра в конкретну вигоду є рисою, що свідчить про більшу психологічну зрілість, аніж віра в повітряний замок. Точніше, політичний популізм, або, по-іншому, розчарування в ньому, змусить людей подорослішати набагато швидше – я думаю, у наших умовах – за кілька років, – ніж ідеологія, що обіцяє рай на землі. Зараз можна почути від деяких діячів (насамперед, соціалістичної орієнтації), що народ просто не доріс до розуміння тієї програми, що пропонують соціалісти. Однак мені здається, що народ, швидше, **переріс** соціалістичну ідею.

Те, що політичні партії, а точніше — політтехнологи, для кожної передвиборчої кампанії змушені вигадувати різні „фішки", так само є позитивним моментом, оскільки це свідчить, що „електорат" швидко вчиться. У цьому зв'язку слід зазначити, що швидке і різке оновлення політичної еліти в Україні, яке багатьма вітається, недоцільне, оскільки політики теж мають вчитися. А те, що багато хто з них справді вчиться, незаперечний факт (як, утім, і те, що дехто деградує). Взагалі, на мою думку, розмови про можливість здійснення цієї акції (щодо радикальної заміни політиків) – це розмови, що мають такий же інтелектуальний рівень (і ті ж наслідки), що й розмови про те, що добре б було „замінити народ".

До чого ж ми рухаємося? Уявити майбутній устрій політичної системи вже зараз можна, аналізуючи партії сучасного типу, партії **неідеологічні**. Саме вони активно витісняють партії ідеологічні, більше того – подекуди цей процес уже завершується. І цей процес цілком природний і навряд чи кимось свідомо спрямовується. Найчастіше такі сучасні партії репрезентують ФПГ, є їх політичним продовженням. На відміну від традиційних ідеологічних партій, партії-ФПГ (будемо поки що називати їх так) не формуються на основі якоїсь абстрактної ідеї, а створюються цілком свідомо для просування цілком конкретних бізнес-проектів, лобіювання інтересів тощо (не слід плутати такі партії з чисто технічними проектами, основна мета яких полягає в тому, щоб розколоти електорат). Необхідність для бізнесу таких проектів цілком зрозуміла. Політичне поле має свою структуру, свої закони, свої правила гри, свої вимоги до гравців, свою мову. Отже партії-ФПГ є чимсь на зразок органів, що відповідають за зв'язки з громадськістю, які створюються у будь-якій великій компанії. Одне з найголовніших їхніх завдань – реалізувати той чи інший бізнес-проект. Як правило, це здійснюється під прикриттям певних політичних ідеологій (найчастіше – добре знайомих, але модифікованих).

Природно, повністю дотриматися конспірації вдається далеко не завжди. Дуже часто реальні цілі бізнес-груп, що стоять за партією-

політична ідеологія

ФПГ, виходять на поверхню, що дає можливість опонентам жорстко її критикувати. Однак через деякий час інша партія, можливо, та ж, що критикувала суперницю, сама потрапляє в подібне становище й, у свою чергу, стає об'єктом викривальних акцій. Саме в такій формі відбувається боротьба різних ФПГ у політичному полі, перенесена туди з поля економічного.

Багато ідей, які використовуються партіями-ФПГ, вже перебувають на озброєнні ідеологічних партій. Запозичуючи їх, партії-ФПГ, що володіють незрівнянно більшим, ніж ідеологічні партії, фінансовим ресурсом, активно витісняють конкурентів на маргінеси політики. Відтак ідеологічні партії мають чи не єдиний шанс продовжити своє існування: „продати" свій апарат ФПГ (або здавати його в „оренду", що зараз найчастіше й відбувається). Оскільки утримувати апарат великої політичної партії для однієї компанії – нехай і великої – надто дорого, то його утримують спільно кілька великих компаній – ФПГ. Через це в таких партіях часто виникають конфлікти, адже цілі компаній, що їх „заснували", можуть істотно відрізнятися.

Цей короткий опис сучасної ситуації дає нам можливість уявити трансформації, яких може зазнати організація політичного поля в найближчому майбутньому.

Думаю, згодом політичне прикриття цілей ФПГ послаблюватиметься, оскільки ідеологічні одежинки, в які вдягаються сучасні партії, дуже швидко „зносяться". Програми ж партій, які репрезентуватимуть цілі ФПГ, „озвучуватимуться" певною політичною мовою. Вироблення такої мови – справа недалекого майбутнього. Точніше, необхідно буде трансформувати свідомість населення таким чином, щоб воно нормально сприймало майже не прикриті ідеологічною риторикою бізнес-плани ФПГ, закріплені в програмах партій. Отже лобіювання, що виникло на зорі появи політичних партій, у найближчому майбутньому, швидше за все, стане неприхованим смислом їх існування, а конкуренцію ідеологій замінить конкуренція бізнес-планів. У зв'язку з цим, на мою думку, національною ідеєю зможе стати бізнес-ідея, котра є основною, стрижневою ідеєю бізнес-плану, який є програмою якоїсь іншої партії-ФПГ, програми, яку така партія пропонує на розгляд суспільству. Тобто суспільство зможе прийняти в якості національної ідеї бізнес-ідею, реалізація якої обіцятиме найбільшу економічну користь переважній частині громадян. Особливо актуальним це може бути для України, оскільки ситуація у нас (і політична, і мовна, і культурна) така, що не дозволяє сформувати традиційну „суто ідеологічну" ідею.

Зрозуміло, що в цій ситуації розмови про відокремлення бізнесу від влади видаються безглуздими. Політика цілком зіллється з бізнесом, точніше — повністю підкориться йому. Політичні рішення будуть переформулюванням мовою політики бізнес-рішень.

У цьому зв'язку слід враховувати ефект глобалізації. Вважаю, що

найважливішу роль в остаточній трансформації політичної системи відіграють (і вже відіграють) ТНК. Колись ідеологічні партії були національними, тепер, швидше за все, відбуватимуться процеси інтерналізації партій-ФПГ. Що ж стосується майбутньої політичної боротьби між партіями-ФПГ, то її найкраще можна буде описати в термінах Realpolitic.

На відміну від деяких авторів, я не вважаю, що такий стан речей є симптомом „реваншу капіталу". У будь-якому випадку, не варто надавати такому словосполученню якогось особливо зловісного змісту. Навряд чи ситуація у світі стане подібною до тієї, що була у XIX столітті – навіть якщо деякі сучасні події і процеси у чомусь нагадують тогочасні події і процеси. Умовивід за аналогією в історії – справа надто ризикована. Як зауважив Ф. Фукуяма, для того, щоб суспільство у своєму розвитку повернулося на одну з пройдених ним фаз (звичайно, досить віддалених), необхідно, щоб відбулися надто вже катастрофічні події [2].

Взагалі, на мою думку, багато авторів, говорячи про партії-ФПГ, перебувають під впливом традиційного уявлення про партії як партії ідеологічні, скоріше за все, навіть не усвідомлюючи цього. Для них партії-ФПГ – це щось ненормальне, щось, що необхідно перебороти. (Йдеться, насамперед, про партії пострадянського простору). Такі партії сприймаються як проміжний етап на шляху до створення „справжніх" партій, таких, як на Заході. Інакше кажучи, ці дослідники припускають, мабуть, що країни пострадянського простору ізольовані від усього і повторюють (із запізненням на півстоліття) шлях „західних демократій". Однак такої ізоляції не існує. Навпаки, на ці партії чинять потужний вплив найрізноманітніші суб'єкти, наприклад, держави й ТНК. Та й власне західні партії, судячи з усього, переживають ті ж трансформації, що й партії на пострадянському просторі, тільки це не так помітно, можливо, завдяки кращому стану західної економіки, традиціям парламентаризму і, головне, поступовості трансформацій. Інакше кажучи, і ті й інші рухаються в тому ж напрямі.

Процеси, що нині відбуваються, цілком природні й не призведуть до катастрофічних наслідків, як дехто пророкує (наприклад, антиглобалісти). Просто світ знову стане іншим.

Звісно, головні небезпеки, які несе в собі описана тенденція, полягають у можливому згортанні соціальних програм, підпорядкуванні всього ладу життя суспільства бізнес-інтересам окремих ФПГ, руйнуванні або, принаймні, нівелюванні держави, зведенні її ролі до обслуговування потреб ФПГ тощо. Однак проти цього можна навести безліч аргументів.

По-перше, устрій життя більшості більш-менш розвинених сучасних суспільств уже давно підпорядкований реалізації бізнес-цілей – як індивідуальних, так і корпоративних. Лібералізм та ідея вільного ринку зробили свою справу: тепер навіть соціалісти вірять у ліберальні цінності, необхідність ринку і заздрять заможним.

політична ідеологія

По-друге, як уже говорилося, політика як така вже давно де-факто підпорядковується досягненню бізнес-цілей ФПГ і ТНК, просто цілі ці поки що маскуються старими політичними й соціологічними теоріями, у тому числі й з використанням соціалістичної риторики. Наявність таких цілей, точніше — їх превалювання, є нагодою для постійних обвинувачень ФПГ у зраді національних інтересів узагалі й продажництві найнятих ними політиків. Однак, на мою думку, – і це, можливо, викличе в когось обурення, – такі політики є просто жертвами невідповідності між формою політичного життя і його змістом. Застарілі політичні теорії, засвоєні, так би мовити, з молоком матері, у тому числі й політиками (у першу чергу саме політиками), змушують останніх почуватися лиходіями, брехати, викручуватися тощо. Зрозуміло, що такий стан справ не сприяє зростанню довіри до них. Однак слід зрозуміти, що політики брешуть тільки тому, що їм бракує слів, аби сказати правду. У них немає концепцій, до яких можна було б апелювати. Трансформація суспільної свідомості, відновлення відповідності між цією свідомістю та реальністю (по-іншому, гармонії між формою і змістом) дозволить зняти цю проблему, принаймні **стільки** брехати вже не буде потреби, і проблема ця з розряду соціально-політичних перейде в розряд проблем особистого морального вибору. Зрозуміло, що це дозволить істотно оздоровити моральну атмосферу в суспільстві.

По-третє, що стосується згортання соціальних програм. Річ у тім, що не тільки лібералізм зробив свою справу, але й соціалізм теж. Революції початку XX століття наочно продемонстрували, що може статися, якщо соціальне забезпечення не дотягує до якогось мінімального рівня. Якщо лібералізм дозволив прийти до влади великому капіталу, що відтіснив спадкоємну аристократію і вселив людям упевненість у цінності кожного з них, то соціалізм, у свою чергу, навчив народ боротися за свої права. Так, незабаром соціалістичні й комуністичні партії припинять існування, оскільки вони швидко втрачають свої ресурси, як кадрові, так і фінансові. У більшості країн вони вже відсторонені від влади. Однак їхня діяльність є прикладом того, як можна організовано захищати свої права. Вважаю, що функції, які ще виконуються соціалістичними та іншими ідеологічними партіями, поступово переберуть на себе громадські організації. Деякі з них будуть створені за зразком таких партій, інші розвиватимуться як організації, створені цими партіями, треті ж стануть правонаступниками покійних партій. Як і сучасні ідеологічні партії, ці громадські організації не матимуть ресурсів, щоб боротися за владу, однак їхніх сил вистачить для того, щоб ефективно захищати права „посполитих" від зловживань ФПГ, пом'якшувати ті чи інші жорсткі рішення партій-ФПГ.

Зараз відбувається поступова (і, як правило, неусвідомлювана) робота з вироблення нових правил політичної гри, політичної боротьби, правил, що не зводяться до тих, що були вироблені в часи активної діяльності ідеологічних партій. Хоча, звичайно, нові правила міститимуть у собі в

загальному вигляді й моменти, елементи старих правил.

Якщо розглядати історію людства крізь концепцію десакралізації влади, то нині можемо спостерігати якщо й не завершальний етап цього процесу, то, принаймні, один із найважливіших переломних його моментів.

Підсумки

1. Соціалізм і лібералізм як основні ідеології XX століття відходять у минуле. Разом з ними зникають й національні ідеологічні партії.

2. На місце ідеологічних партій приходять партії-ФПГ, які є політичним продовженням ФПГ, у тому числі й ТНК. Вони можуть мати й наднаціональний характер.

3. Бізнес, внаслідок цього, повністю зливається з владою.

4. Цілі партій-ФПГ є суто економічними. Оскільки старі ідеології вже не можуть виконувати своїх функцій або хоча б служити ефективною ширмою для реальних цілей партій-ФПГ, то поступово починає вироблятися нова політична мова, формуватися термінологічний апарат, що дозволяє „озвучувати" цілі партій-ФПГ. Цей процес відбувається паралельно з процесом такої трансформації суспільної свідомості, аби вона могла адекватно сприймати сформульовані в нових термінах програми партій-ФПГ.

5. Ідеологічні партії, помираючи, дають життя громадським організаціям, які хоча й не можуть прийти до влади, проте здатні цілком успішно захищати громадян від сваволі і зловживань ФПГ.

Література:

1. **Поппер К.** Открытое общество и его враги. В 2 т. / Пер. с англ. – М.: Феникс, Международный фонд „Культурная инициатива", 1992.

2. **Фукуяма Ф.** Конец истории и последний человек / Пер. с англ. – М.: „Издательство АСТ", 2004.

3. **Хайек Ф. А. фон.** Пагубная самонадеятельность: Ошибки социализма / Пер. с англ. – М.: Изд-во „Новости" при участии изд-ва „Catallaxy", 1992 – 304 с.